

UOT 37.01

## TƏLİM-TƏRBIYƏDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN ROLU

Afaq Ramiz qızı Nəbiyeva

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

ORCID: 0009-0002-3161-3283

E-mail: nebiyevaafaq198@gmail.com

**Açar sözlər:** təlim-tərbiyə, milli-mənəvi dəyərlər, vətənpərvərlik, əxlaqi tərbiyə, mədəni irs, ailə dəyərləri, milli kimlik, mənəvi inkişaf, pedaqogika.

**Ключевые слова:** образование и воспитание, национально-нравственные ценности, патриотизм, моральное воспитание, культурное наследие, семейные ценности, национальная идентичность, духовное развитие, педагогика, инновационные методы обучения, образование и мораль, молодое поколение, глобализация, этические ценности.

**Key words:** education and upbringing, national and moral values, patriotism, ethical education, cultural heritage, family values, national identity, spiritual development, pedagogy, innovative teaching methods, education and ethics, young generation, globalization, ethical values.

Tərbiyə nəsildən-nəslə keçən biliklər, ideyalar, sosial təcrübələr, davranış üsulları mənimsənilməsidir. Tərbiyənin tarixi şəraitə dəyişə və cəmiyyət həyatının inkişafında maddi şərait ilə, ictimai münasibətlər, ideologiyaların mübarizəsi ilə müəyyənləşir. Tərbiyə cəmiyyətdə əsas münasibətlərin idarəedicisi kimi çıxış edir, o, insan tərəfindən özünü reallaşdırmağa təkan verməli, cəmiyyətlə fərdin sosial tələbləri arasında tarazlığı təmin etməlidir. Əgər bu prosesdə yanlışlıqlar buraxılırsa, onda tarazlıq pozularaq müxtəlif sosial deformasiyalara gətirib çıxara bilər. Tərbiyə insanın və cəmiyyətin sosial inkişafının mühüm şərtidir. Ona görə də insanın cəmiyyətə inteqrasiyası və sosial münasibətlərin keyfiyyəti sosial konvergensiyanın əsas tərkib hissəsidir (4, s.70).

Milli birliyi yaradan əsas amil milli özünüdərk adlanır. Milli özünüdərkini itirmiş millətlər dağılmağa məruz qalır. Müxtəlif baxışlara, əqidələrə, inanclara baxmayaraq milli özünüdərkli olmağı dövlətin qorunmasına kömək edir. Dövlət isə müxtəlif amillərin təsiri altında meydana gələn ictimai qurumdur və bu təsirlərdən birincisi və başlıcası milli özünüdərkdir. Milli dövlət təbii ictimai quruma uyğun gələn yeganə siyasi quruluş formasıdır (8, s. 45).

İnsanın mənəviyyəti təkcə mühitin təsiri ilə formalaşmır. Hər bir şəxsin maddi genetik təmələ malik olması, bir növ kodlaşdırılmış sistem olması onun gələcəkdə özünü necə aparması, nəyə daha çox meylli olması üçün zəmindir. Genetik amillərin görkəmli araşdırıcısı Erix Fromm da mənəviyyətin, əxlaqi-meyarların formalaşması prosesində ictimai mühitin təsirini önə çəkir.

Yəni uşaqda əxlaqi meyarlar, dəyərləndirmə sistemi onların inandığı, "avtoritet" saydığı adamların mühitində formalaşır. E. Fromm yazır: "Uşaq yaxşı ilə pisin fərqi aqla dərk etməzdən əvvəl hiss edir. Onun subyektiv rəyi onun həyatında önəmli olan adamların müsbət və ya mənfi reaksiyası əsasında formalaşır". Uşağa ən yaxın olan, şübhəsiz, onun valideynləridir. Ona

görə də, ilk dəyərləndirmə meyarları ailədə formalaşır. Sonralar məntiqi təhlil qabiliyyəti formalaşdıqca nəyin yaxşı, nəyin pis olduğu, faydalı və ya ziyanlı olmaq baxımından müəyyənləşdirilir (19, s. 19).

Professor Y.R. Talıbov, Ə.Ə. Ağayev, dosent A.İ. Eminov və İ.N. İsayeva əxlaq tərbiyəsinin məzmununa ümumi ləyaqət, vicdan, doğma yurda, vətənə məhəbbət, düzük, doğruluq, dostluq, sədaqət və təvazökarlıq, əməksevərlik, humanizm, ailə həyatına hazırlanmada nəzərdə tutur (16, s. 56)

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “mənaəviyyat” anlayışı belə izah olunur: “Mənəvi həyat, mənəvi aləm ilə bağlı olan”. Mənəviyyat insanın əxlaqi keyfiyyətləri, onun seçim edərkən rəhbər tutduğu qaydalar toplusudur. Bu termin danışq dilində və ya ədəbiyyatlarda çox zaman “əxlaq”, bəzən isə “etika” terminlərinin sinonimi kimi işlənir. Mənəviyyat bir fənn olan etikanın obyektidir və etikanın içərisində öyrənilir. Hesab edilir ki, mənəviyyat ailə, cəmiyyət, maariflənmə, ideya-siyasi və vətənpərvərlik işi vasitəsilə əldə edilir (10, s. 294).

Mənəvi fəaliyyət: mənəvi dəyərlərin (ideyalar, təsəvvürlər, bədii obrazlar, tarix və incəsənətin) qorunmasına da aid edilir. Mənəvi tələbat cəmiyyətin həyatında da yaranır. Mədəniyyət bu kimi mənəvi tələbatı dəyişir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə mənəvi tələbat da tarix axarında dəyişir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə mənəvi dəyərlər də yenilənir və zənginləşir (13, s.78).

Pedaqoqlarımızın bəziləri mənəvi tərbiyə ilə əxlaq tərbiyəsi arasında kəskin fərq qoyurlar. Bu barədə Z.T. Müslümov yazır: “Mənəvi tərbiyə anlayışı ictimai şüur formalarından biri olan əxlaqla sıx surətdə bağlıdır. Əxlaq normaları, əxlaq dəyərləri insanların həyatına konkret şərait daxilində sosial münasibətlərin təzahürü ilə daxil olur. Buraya nəyi sevmək, dəyərləndirmək, nəyi insanın əməyinin məqsədi, kollektivin mənafeyi baxımından zəruri hesab etmək, nəyə nifrət etmək məsələləri daxildir. Ən başlıca xüsusiyyətlərdən biri budur ki, əxlaq normaları ideallar, əxlaq tələbləri və dəyərləri bir-biri ilə sıx vəhdət təşkil edir (15, s.89).

Məktəblinin mənəvi tələbatları daha çox asudə vaxtda ödənilir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bu məsələ ilə əlaqədar demişdir: “... asudə vaxt problemidir, bunun həll edilməsi ailə və şəxsiyyətin, kollektivin və bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi sağlamlığını möhkəmlətməyə xidmət edir...” (9, s. 34).

Professor Z.İ. Qaralov tərbiyənin məzmunu və mərhələlərini aşağıdakı şəkildə şərh edir: “Xalq tərəfindən yaradılan milli-mənəvi dəyərlər xəzinəsi qədim dövrlərdən üzü bəri tarixən toplanmış, sınaqlardan çıxmış, yazılı və şifahi formada nəsil-dən-nəslə ötürülmüş, tərbiyəvi əhəmiyyətinə görə insanlara mənəviyyat asılayan ən mühüm vasitədir”.

Professor N.M. Kazımov tərbiyənin mənəvi dəyərlərlə bağlılığı məsələsini bu şəkildə izah edir: “Tərbiyə zamanı gənc nəslə asılan nədir? Ya əxlaqi dəyərlərdir, ya əmək, sağlamlıqla əlaqədar dəyərlərdir, ya estetik, ideya-siyasi, iqtisadi, hüquqi, ekoloji dəyərlərdir. Azərbaycan xalqının adət-ənənələri ilə əlaqədar olan dəyərlərdir, yaxud da dini və ümumbəşəri dəyərlərdir.”

Professor bu fikirləri müvəffəq bacarıq və vərdislərə aid edərək belə nəticəyə gəlir: “Mənəvi dəyərlər müvafiq bacarıq və vərdislərsiz mövcud ola bilməz. Əksinə, mənəvi dəyərlərin faydası tərbiyə sahəsində tətbiq ediləndə üzə çıxır. Səliqəlilik, məsələn, geyimdə səliqə tərbiyəsi söhbət zamanı vurğulandıqda və möhkəmləndirildikdə tamamilə başqa mənzərənin şahidi oluruq” (17, s.252). Tamamilə doğru fikirdir ki, mənəvi dəyərlər müvafiq bacarıq və vərdislə möhkəmləndirilir. Hər bir insanın davranışı onun mənəviyyatı ilə əlaqələndirilməlidir.

Professor A.N. Abbasov mənəvi dəyərlərə yiyələnmədə mənəvi tərbiyə üzrə aparılan işlərin rolunu yüksək qiymətləndirir. Professora görə, “insanın aqlını, təfəkkürünü inkişaf etdirmək (əqli tərbiyə) nə qədər vacibdirsə, şəxsiyyətin mənəvi aləminin, mənəviyyatının, müsbət əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşdırılması bir o qədər mühüm və zəruridir” (10, s. 273).

Gənclərin milli-mənəvi tərbiyəsi problemindən danışan professorlar Y.R. Talıbov, F.B. Sadıqov, S.M. Quliyev bu məsələləri belə şərh edirlər: “Əxlaqda, mənəviyyatda insanların bir-birinə münasibəti və davranış normaları öz ifadəsini tapır. Mənəviyyatın tərkib hissələrinə davranış qaydaları, prinsiplər, kateqoriyalar və ideallar daxildir” (16 s. 8)

Milli-mənəvi dəyərlər insanın formalaşmasında və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu dəyərlərin təhsil və tərbiyədə düzgün tətbiqi gənc nəslin sağlam düşüncəli, vətənpərvər və əxlaqlı bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə zəmin yaradır. Buna görə də hər bir valideyn, müəllim və cəmiyyətin digər üzvləri bu dəyərləri yaşatmaq və qorumaq üçün məsuliyyət daşımalıdır.

**Problemin aktuallığı.** Müasir dövrdə qloballaşma və texnoloji inkişaf milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasını və gələcək nəsillərə ötürülməsini çətinləşdirir. Qərb mədəniyyətinin və sosial medianın təsiri altında bəzi milli və əxlaqi dəyərlərin zəifləməsi müşahidə olunur. Bu vəziyyət gənc nəslin milli kimliyini dərk etməsində, vətənpərvərlik ruhunun formalaşmasında və sağlam cəmiyyətin qurulmasında çətinliklər yaradır. Buna görə də, təlim-tərbiyə sistemində milli-mənəvi dəyərlərin aşılınması aktuallıq kəsb edir.

**Problemin elmi yeniliyi.** Bu məqalə təlim-tərbiyə prosesində milli-mənəvi dəyərlərin rolunu müasir yanaşmalar əsasında təhlil edir. Burada psixoloji və pedaqoji araşdırmalara əsaslanaraq milli dəyərlərin formalaşmasına təsir edən amillər araşdırılır və onların təhsil sisteminə tətbiqinə dair yeni metodoloji yanaşmalar irəli sürülür. Bundan əlavə, milli dəyərlərin qorunması üçün ailə, məktəb və cəmiyyətin birgə fəaliyyəti haqqında yeni elmi nəticələr təqdim olunur.

**Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi.** Bu məqalənin nəticələri təhsil müəssisələri, müəllimlər, valideynlər və tərbiyəçilər üçün faydalı ola bilər. Məqalədə göstərilən metod və yanaşmalar tədris proqramlarına inteqrasiya edilərək şagirdlərə milli-mənəvi dəyərlərin aşılınmasında effektiv rol oynaya bilər.

### Ədəbiyyat

1. 2000-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində tərbiyə işinin inkişaf proqramı. Bakı, 2001.
2. Zəkiyev O.K. Vətəndaşların fəlsəfi görüşləri. Bakı: Azərbaycan. EA nəşriyyatı, 1958.
3. Əfəndiyev M.Ə. Sənin mənəvi dünyan. Bakı, Gənclik, 1989.
4. Şahbazov P., Ələkbərov Ə.Q., Eminov A., İsayev İ. Pedaqogika: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2004.
5. Şərq fəlsəfəsi tarixi. II bölmə. Bakı, 1999.
6. Şükürov Q.M. Azərbaycanın milli mədəniyyəti və onun antik əsasları. Bakı, 2000.

7. Əliyev H.Ə. "Fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması: mənəvi tərbiyənin təcrübəsi və aktual problemləri". Ümumittifaq elmi-praktik konfransında məruzə. 25 aprel 1979-cu il. Bakı: Azərnəşr, 1993.
8. Əliyev H.Ə. Gənclərin I respublika forumunda çıxışı. Bakı, 1993.
9. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III c., Bakı: Elm, 1983.
10. Abbasov, A.N. Pedagogika: Orta ixtisas məktəbləri üçün ndərslik / A.N. Abbasov. - Bakı: Mütərcim, 2015.
11. Quliyev S.M. Məktəblinin mənəvi siması. Bakı: Maarif, 1983.
12. Məmmədova M. Məktəblilərin mənəvi siması və mənəvi tərbiyəsi. Bakı: Gənclik, 1992.
13. Məmmədova M. Pedagoji tərbiyənin əsasları və imkanları. Bakı, 1996.
14. Məmmədova M.M. Mənəvi tərbiyə. Bakı: Maarif, 1983.
15. Əliyev P.B., Quliyeva S.M. və b. Ümumtəhsil məktəblərində tərbiyə işinin planlaşdırılması. Bakı: Nurlan, 2002.
16. Kazımov N.M. Milli pedagogika yollarında. Bakı: Maarif, 1996.
17. Kazımov N.M. Məktəb pedagogikası. Bakı, 2003.
18. Xəlilov S. Mənəviyyat. 525-ci qəzet. - 2012.- 10 mart. - s.19.

**A.P. Набиева**

**Роль национальных и нравственных ценностей в образовании и воспитании**

**Резюме**

В данной статье рассматривается роль национальных и моральных ценностей в образовании и воспитании, подчеркивается их важность в формировании личности и укреплении национальной идентичности. Исследование анализирует инновационные педагогические подходы и использование ИКТ в преподавании моральных ценностей. Результаты работы имеют практическое значение для педагогов, родителей и политиков, способствуя воспитанию будущих поколений с высоким уровнем патриотизма, этики и культурной идентичности.

**A.R. Nəbiyeva**

**The role of national and moral values in education and upbringing**

**Summary**

This article explores the role of national and moral values in education and upbringing, emphasizing their importance in shaping individuals and fostering a strong sense of national identity. The study highlights innovative pedagogical approaches and the use of ICT in teaching moral values. The findings have practical implications for educators, parents, and policymakers, ensuring that future generations grow up with a strong sense of patriotism, ethics, and cultural identity.

**Redaksiyaya daxil olub: 03.03.2025**